

BØNDERPIGER PÅ

mejerskeuddannelsen 1837-1875

SKOLEBÆNKEN

– Alle kender til den stolte danske mejerikultur. Men det er de færreste, der er klar over, at det på mange måder var kvinderne, der banede vejen for den danske mejeriindustri. I 1837 oprettedes den første mejerskeuddannelse, og dette blev startskuddet til en lang og spændende udvikling.

Det har ikke været ualmindeligt i dansk landbrug at benytte sig af fremmed arbejdskraft. De fremmede har bibragt landbrugserhvervet mange nye ideer og forbedret produktionsforholdene gennem tiderne. Ikke mindst med hensyn til fremstilling af ordentligt smør og ost har indvandrene fra Holland, Slesvig-Holsten og Schweiz været uvurderlige for Danmark. Her ses et schweizisk mejeri på et kobberstik fra 1705.

At malke køerne og efterfølgende fremstille smør og ost af mælken har tidligere været et udpræget kvindefag. Igennem tiderne har der været visse ændringer tilpasset nye ideer, men stadig et arbejde som blev varetaget af kvinderne. Derfor var det ganske naturligt i begyndelsen af 1800-tallet, da de første rigtige landbrugsuddannelser begyndte at tage form, at der også blev etableret en uddannelse for kvinder inden for mejeridriften. En decideret skole var der dog på ingen

måde tale om. De unge kvinder blev sat i lære på større herregårde, hvor de lærte at behandle smørret og ostene efter den tids moderne principper. Det blev dog en uddannelse, der kun fik forholdsvis kort levetid. Inden udgangen af 1800-tallet var faget blevet industrialiseret, og dermed gik det over og blev en uddannelse for mænd. Om man ud af dette kan konkludere, at kvinder ikke forstår sig på mekanik, og at det er noget, mændene må tage sig af, er nok at gå for vidt. Men i alt fald er det tankevækkende, at lige så snart, der er maskiner inde i billedet, ja så er det mændene, der tager over.

Forhistorie

Egentlig mejeridrift opstår omkring midten af 1600-tallet i Holland; derfor kaldes de første mejerier herhjemme for »hollænderier«. Fra Holland spredes driftsformen op gennem Tyskland til Slesvig-Holsten og siden til Danmark. Det er hovedsagelig folk fra Slesvig-Holsten, der varetager driften på de danske herregårde i de første mange årtier. Den første herregård, der indfører de nye principper, er Gl. Køgegaard, der allerede i 1652 havde en besætning på 100 køer og et »hollænderi«.

Fremmed arbejdskraft fra Holland og Schweiz var heller ikke ualmindeligt i

Man tog ved lære af udlandet, og på mange af de større bøndergårde blev der indrettet specielle rum til fremstilling af smør og ost efter holstens forbillende. Akvarel af Rasmus Christiansen. Malet i perioden 1920-1931. Tilhører Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup.

begyndelsen, men efterhånden blev der mulighed for selv at uddanne mejersker og senere mejerister. Det var en stigende interesse blandt danske bønder, der satte udviklingen af en uddannelse i gang.

I begyndelsen af 1800-tallet var det den almindelige opfattelse, at mejeridriften herhjemme var noget mere tilbagestående end i udlandet. Det var fortrinsvis de større herregårde, især på Sjælland og på Fyn, der lagde stor vægt på denne del af landbruget, ikke den almindelige bondegård/-mand. Undtagelsen var dog Fyn. Her var bondestanden nemlig optaget af mejeridriften, og Fyn blev da også betragtet som Mejeriland. Ellers blev mejeribruget i bondestanden stadig betragtet som en del af husholdningen og dermed hørende til kvindeområdet.

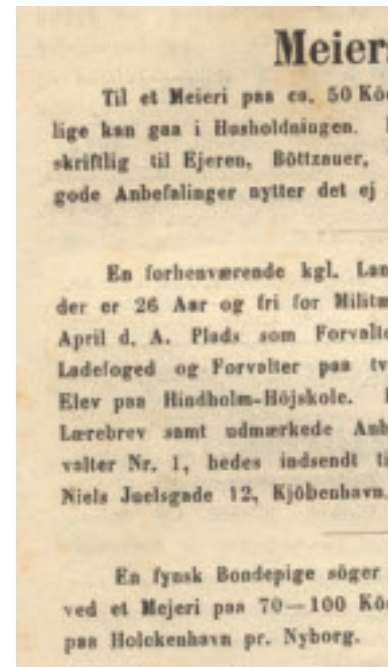
Ikke desto mindre var indtægten fra mejeriprodukter stadig stigende, specielt i Jylland. Tiderne ændrede sig radikalt inden for landbruget omkring 1830. Fra tidligere at have hovedvægten lagt på den vegetabiliske produktion gik man over til animalsk. Det helt markante skift kom dog først i 1880'erne med andelsbevægelsen. Men inden da var man begyndt at avle på husstandens dyr. Det var en bedre kødkvalitet og en bedre og større ydeevne (mælk), man gik efter. Dette var grundlaget for en mere effektiv mejeridrift, også på almindelige bondegårde. Hertil kom forbedringer af arbejdsredskaberne, bl.a. hurtigere mælkekærner.

Det helt afgørende var dog, at de fysiske rammer, rutiner etc. blev kraftigt forbedret. Alt dette var foranlediget af det holstenske mejerisystem, som havde fungeret glimrende gennem mange år. De væsentligste forskelle på det mejeribrug, der var almindeligt på danske bondegårde, og det i Holsten var først og fremmest opbevaringsrummet, hvor mælken stod og samlede fløde samt temperaturen i samme rum. Hvor man på bondegårdene oftest brugte en hylde under loftet inde i den varme stue til opbevaring, brugte man i Holsten at bygge specielle højloftede kældre med en konstant temperatur på mellem 12°

Sammenlignet med eksempelvis Holland og det nordlige Tyskland var hygiejnen på danske bondegårde alt andet end god. Konen på gården samlede mælken sammen over flere dage, og karrene med mælken stod på hylder under loftet. Tænk blot på en varm sommer med høje temperaturer, fluer, halm, der drysser ned fra sprækkerne i loftet, osv. I bedste fald var mælken og fløden sur, når der var samlet nok sammen til at lave smør og ost. Interiør fra den permanente udstilling på Herning Museum.

Foto: Herning Museum

og 15°. Dermed antydes det også, at mejeribrug er noget, der hører store eller større gårde til med plads til mange køer og ikke mindre gårde med få køer. Flere steder i udlandet, eksempelvis i England, var der landsbyer, der meget tidligt fik øjnene op for, at en god smørkvalitet kun kunne opnås, hvis man slog sig sammen og kærnede af frisk smør. Landsbyernes bønder slog sig sammen og samlede dagens produktion af mælk og kærnede smør og fremstillede oste i fællesskab.

Der var flere fortalere for sådanne initiativer i Danmark, men det gik langsomt. Først i slutningen af landboreformernes tid, ca. 1760'erne til 1830'erne, kom de første egentlige danske forsøg på fællesmejerier, forløberne for andelsmejerierne. Det var dog først i midten af 1800-tallet, at disse for alvor slog igennem.

Uddannelsen af mejersker

I begyndelsen af 1800-tallet blev det mere og mere almindeligt på de store herregårde, der havde »Hollænderier«, at man også tog danske bønderkarle og -piger i lære. Bl.a. på Sofiendal nær Bregentved, hvor holstenske Madam Johnsen herskede i ti år. Hun gik grundigt til værks. Selv havde hun været malkepige i 9 år, derefter undermejske i 8 år, hvorefter hun blev mejerske. Det må siges at være en lang uddannelse set med vore dages øjne. Som det nok kan anes, så var uddannelsen af mejersker baseret på, at der var en ældre mejerske på herregården, der ville bruge tid på at lære unge piger op.

I 1835 fik Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab en henvendelse fra gårdmand Jens Christensen i Voldum ved Randers. Han ønskede, at datteren blev uddannet som mejerske. Det var på baggrund af denne henvendelse, at der i 1837 blev påbegyndt en 1½-2-årig oplæring af bønderpiger i mejeribrug. Den samme Jens Christensen var åbenbart meget opsat på, at hans døtre fik en ordentlig uddannelse. I alt fald kan vi i Landhusholdningsselskabets brevbøger se, at ikke bare den ældste datter, Trine, men også at den yngre datter, Mette Marie, blev ansat som mejerskeelev. Trine begyndte på uddannelsen til mejerske på Gjeddesdal i 1837, og Mette Marie fik ansættelse på samme gård i 1840.

eske.

, som til 1ste Maj er udlært i
med Professor Segelckes Bog-
nds ved et middelstort Mejeri.
ig til Forpagter Bech, Kruuse-

eske.

er søges en Meierske, som til-
Den Søgende man henvende sig
Vormark pr. Kolding. Uden
at melde sig.

dhusholdningsselskabs - Lærling,
rtjeneste, søger til Marts eller
er. Han har tidligere været
ende større Gaarde og er nu
Den Søgende er dimitteret med
befalinger. Billet, mrk. For-
l det Schultziske Bogtrykkeri,

Plads til 1. Maj som Meierske
er. Anvises af Forpagter Nohr

En Meierske,

som er oplært paa en af vore større Gaarde, er kjendt med
Køltvandsmejeri og det nyere Ragnskabsvæsen, søger Plads
ved et større Mejeri til 1. Maj. Nærmere Underretning med-
deler Landbrugsstuderende J. P. Petersen, Gasvej 3. 1, Kjø-
benhavn.

En flink og ordentlig Bondepige, 19 Aar gammel, ønsker
at blive antaget til at lære Mejeriet imod det første Aar at
deltage i alt forefaldende Arbejde ved Malkningen m. v. og
det andet Aar blive udlært som Meierske.

Gode anbefalinger for Sædelighed og Orden kan frem-
lægges. Man henvende sig til Kammerraad Schmith til Lands-
helgaard pr. Stege.

En 26-aarig Bondekarl, Gaardmandssøn, som foruden at
have lært Tømrerhaandværket tillige er vant til al Slags Bonde-
gjæring, søger til 1ste Maj en Plads som Landvæsenstærling
ved et veldrevent Agerbrug, ligemeget hvor. — Ligeledes søger
en Gaardmandsdatter, som et Aar har lært Mælkeriet paa en
viadre Gaard, en Plads til 1ste Maj som Lærling ved et større
Mælkeri for at faa Lejlighed til at uddanne sig videre i Mælkeri-
faget.

J. C. Overgaard, Fredriksminde paa Mors, anviser.

Fire annoncer i ugeskrift for Landmænd
i 1874. I annoncerne søger gårdmænd
duelige meyersker til at arbejde i be-
driften.

Ved etableringen af den første meyerskeuddannelse i 1837 meldte der sig
fire unge piger, som blev ansat på forskellige »...fremragende Mejerigaarde«.
Formålet var i første omgang at uddanne pigerne til dygtige meyersker, så
de kunne virke på deres egen gård, når de blev gift og for øvrigt udbrede
kendskabet til godt smør og gode oste. I begyndelsen foregik uddannelsen på
gårde på Sjælland og Fyn, eksempelvis Faurholm, Svanholm og Hofmangave.
I slutningen af 1840'erne kom der dog også lærepladser på jyske gårde, fx
Østergaard, Lillerup og Lethenborg. Denne form for uddannelse/læreplads
fortsatte indtil 1875, og ca. 300 unge piger havde i denne periode valgt ud-
dannelsen som meyerske.

Efter de første par år var der større tilslutning til uddannelsen, og der blev
efterhånden optaget 10-12 piger hvert år. Pigerne blev optaget, efter at de havde
indsendt en selvskreven ansøgning med anbefalinger og attester, der godtgjorde
deres gode kundskaber i læsning og skrivning. Desuden var det vigtigt at bevise
over for Landhusholdningsselskabet, at de var stærke og arbejdsdygtige, og at
de havde en god og moralsk adfærd. Endelig skulle pigerne være villige til at
underkaste sig Tyendeloven i læretiden.

At det var attraktivt med en uddannelse, var der mange af pigerne der gav udtryk for i deres ansøgninger. Dels var arbejdet betydelig bedre lønnet, dels havde man som uddannet mejerske et ansvar for andre underordnede piger, og man havde et økonomisk ansvar over for arbejdsgiveren, hvad enten stillingen var på en herregård, eller det var ens egen husholdning, det gjaldt. Succesen syntes hjemme for uddannelse af piger i landbrugserhvervet.

Men succesen skabte også tvivl hos visse fremtrædende mænd i datiden, bl.a. Th. Riise Segelcke, der arbejdede som mejerikonsulent på Landbohøjskolen. Og netop pga. af hans fremtrædende stilling inden for erhvervet havde hans ord og meninger stor betydning. Han tvivlede inderst inde på, at kvinderne nu også var egnet til det økonomiske ansvar, der blev lagt på deres skuldre. Ville det ikke være bedre for samfundsøkonomien, hvis man i stedet satsede på de unge mænd. Der var jo ikke noget til hinder for, at disse blev oplært og uddannet i et tidligere kvindefag, da der nu havde vist sig at være penge, ansvar og efterhånden også teknik inde i billedet. Disse betragtninger medførte, at der fra 1853, sideløbende med mejerskeuddannelsen, blev oprettet uddannelser for ledere af mejerier samt mejeribødkere. I begge tilfælde var det uddannelser beregnet for mænd.

Fra 1864 kom en egentlig uddannelse af mejerister i gang. Behovet for kyndige kvinder og mænd inden for mejeridriften blev mere og mere påtrængende. Især fremhævede Landmandsforsamlingen vigtigheden af, at også unge mænd blev oplært i mejerifaget. Hermed kom de første danske tiltag til, at faget blev et mandefag i stedet for et kvindefag. Begrundelsen var, at det var vigtigt, at mejeridriften af andre skulle opfattes og behandles som »...et egentligt Led i Landbrugsdriften«. Så længe det var et rent kvindefag, ville det ikke blive opfattet som andet end et underordnet område. Det skulle der rettes op på, ved at mændene blev uddannet til mejerister. Det var dog i lang tid fremover velset, at mejeristen var gift med en mejerske.

Herefter gik det slag i slag med nye tiltag af forskellige uddannelser; mejeribestyrere, mejeriassistenter osv.

Mejeridriften havde stor bevågenhed og blev lidt efter lidt også en videnskabelig affære, og allerede fra begyndelsen var det en del af virksomheden på Landbohøjskolen, der blev oprettet i 1858.

Alle disse tiltag med videnskabeliggørelsen af faget samt de nye uddannelser, der henvendte sig til unge mænd, blev i sidste ende dødsstødet for mejerskeuddannelsen. De vise fædre på Landbohøjskolen fik som årene gik overbevist Landhusholdningsselskabet om, at det ikke længere var nødvendigt at støtte uddannelsen af kvinder økonomisk såvel som praktisk, og dermed var uddannelsen i princippet sendt til tælling. I 1875 ophørte Landhusholdningsselskabet uddannelsen af kvinder til mejersker.

I samme takt som mændene begyndte at holde deres indtog i mejeridriften, begyndte kvindernes betydning at falde. De var under alle omstændigheder henvist til almindeligt arbejde i driften og fik aldrig eller i alt fald meget sjældent

Hanne Nielsen blev portrætteret af Ludovica Thornam ca. 1880. Maleriet hænger i dag i Det Kongelige Danske Husholdningsselskabs stuer på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup.

Foto: Lars Wamberg

nogen betydning på et mere overordnet niveau, fx. som leder eller bestyrer af et mejeri. Men undtagelser er der jo altid, og i denne sammenhæng er der tre søstre fra Egense på Falster, der alle tre fik stilling som mejeribestyrer – men som sagt var de undtagelsen. Fra 1882, da det første andelsmejeri i Hjedding var blevet etableret, og fremefter blev mejeridriften mere og mere industrialiseret, og i den sammenhæng var der ikke plads til kvinderne.

Og dog, omkring 1880 blev der oprettet en skole i Ribe på privat basis og ikke i Landhusholdningsselskabets regi. Her blev unge piger oplært i netop de områder, som man ikke tidligere havde betragtet som værende egnede for unge kvinder. Kendskab til maskineri og regnskabsføring med henblik på stillinger som mejeribestyrere. Denne uddannelse eksisterede indtil 1897, hvor mejeriet på skolen brændte.

Betydningsfulde kvinder i mejerifaget

Der er nogle kvinder, der er blevet kendte på grund af deres store dygtighed inden for faget, og som samtidig blev en slags foregangskvinder.

I slutningen af 1700-tallet kom en ung pige fra Holsten til Bregentved. Hun blev siden kendt som Madam Johnsen. Fra 1808 og de næste ti år uddannede hun mejsker på Sofiendal. Hun var en hårdt arbejdende kvinde og aktiv til hun var omkring 70 år. Hun udviklede sit eget system, hvis hovedpunkter var: renlighed, faste malketider (tre gange i døgnet), renmalkning, højst 4-5 tommer mælk i spanden, kontrol med mælken til skumning, rette flødetemperatur, tilsætning af vand ved kærningen samt omhu med smørrets pakning.

Fru Johanne (Hanne) Nielsen (1829-1903) boede hele sit voksenliv på Havarthigaard i Øverød ved Holte. Hendes navn er der ikke ret mange, der forbinder noget med i dag, men det produkt, som hun fremlekedte, kender vi alle – oste. Det er en pointe, at den velkendte Havartiost IKKE stammer fra hendes gård, mens stort set alle andre danske og mange udenlandske ostetyper gør. I 1853 købte hun gårdens mælkeproduktion, og herefter var ostefremstillingen en økonomisk adskilt forretning.

Dengang, i 1860'erne og 1870'erne, var hun lidt af en sjældenhed. Hun var ikke blot dygtig på sit felt, men samtidig meget åben og nysgerrig over for nye ideer, og hun forstod såvel håndværksmæssigt som økonomisk at få gårdens mejeri til at fremstå som et af datidens mest velfungerede. Gården kom således til at danne mønstereksemplet på en gård med hovedvægten lagt på smør- og ostefremstilling. Hun fremstillede mange forskellige slags oste og rejste Europa rundt for at hente inspiration. Hendes ry vandt hurtigt udbredelse, ikke bare i Danmark, men også i det øvrige Europa, og ca. 1.000 unge piger fra mange lande rejste til Havarthigaarden for at komme i lære hos Hanne Nielsen. Også kongehuset fandt hendes oste velsmagende, og hun var i en årrække, under Christian den Niende, kongelig hofleverandør.

Ud over sin virksomhed som mejsker havde hun fra 1875 sit eget osteudsalg inde i København og var efterspurgt som foredragsholder i Landboforeninger og lignende steder. I det hele taget en usædvanlig kvinde i 1800-tallets Danmark.

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, der havde stået bag uddannelsen af mejsker siden oprettelsen i 1837, opgav pø om pø at optage flere unge piger og sluttede helt i 1875.

Omtrent 300 mejsker blev i disse år uddannet direkte under Landhusholdningsselskabet. De fleste blev senere husmødre på bøndergårde, hvor de fik forbedret gårdenes mejeridrft, og i det hele taget var de med til at forbedre gårdmandsstanden, så den var bedre rustet til det skift, der skulle komme ved overgangen fra kornsalg til mælkeidrft i 1880'erne.

Så med lidt god vilje kan man påstå, at det var kvinderne, der banede vejen for det moderne landbrug.

Irene Hellvik er museumsinspektør på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup